

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

۱۳۹۸

دانشگاه قم

پایان نامه :

دوره کارشناسی ارشد حقوق خصوصی

عنوان:

مطالعه تطبیقی نظام حقوقی حاکم بر معادن و بهره‌برداری از آنها در ایران، مصر و انگلیس

۱۳۸۳ / ۱۵ / ۲۴

استاد راهنما :

جناب آقای دکتر ابراهیم عبدی پور

استاد مشاور :

جناب آقای دکتر رضا حسین گندم کار

نگارنده :

ابوالفضل شمس الدینی زارچ

۷۲۶۸۸

تابستان ۱۳۸۳

تقدیر و تشکر:

پس از حمد و سپاس خداوند عزوجل اکنون که به لطف و رحمت او این تحقیق پایان رسیده لازم می دانم که از زحمات جناب آقای دکتر ابراهیم عبدی پور و جناب آقای دکتر حسین گندم کار اساتید محترم راهنما و مشاور که با نظرات خود در تهیه این تحقیق در مراحل مختلف آن راهنمای اینجانب بوده و از ارشادات و تحلیل های ایشان در تهیه این تحقیق استفاده وافری نموده ام کمال تقدیر و تشکر را بنمایم .

تقدیم به :

پدرم و مادرم که هرچه داشتم، دارم، و خواهم

داشت از ایشان و از آن ایشان و به خاطر ایشان

است .

چکیده

ابوالفضل شمس الدینی زارچ

در این پایان نامه نظام حقوقی حاکم بر معادن و بهره برداری از آنها در حقوق ایران، مصر و انگلیس بررسی شده است. سئوالاتی که در این تحقیق مطرح می باشد این است که قواعد و مقررات حاکم بر نظام اکتشاف و بهره برداری از معادن در حقوق کشورهای ایران و مصر و انگلیس چیست و منشا و مبنای حقوقی قواعد مزبور چه می باشد و آثار حقوقی و عملی اعمال قواعد و مقررات مذکور کدام است و چه اشکالات عملی در هنگام اجرای قوانین مذکور به وجود می آید و چه کمبودها و ابهاماتی در قوانین ذکر شده وجود دارد و راهکارهای اصلاح و بهبود این قوانین و مقررات چیست. در این تحقیق جهت پاسخ دادن به سئوالات مطرح ، ابتدا مفاهیم مرتبط با معدن و پیشینه تاریخی بهره برداری از معادن و قانونگذاری در خصوص معادن بررسی شده است و با توجه به تاثیر فراوان فقه امامیه در حقوق ما مالکیت معادن از نظر فقه امامیه نیز بررسی و تطبیق مختصری با فقه عامه به عمل آمده است سپس به مطالعه نظام حقوقی حاکم بر اکتشاف و بهره برداری از معادن پرداخته شده و موضوعاتی چون تعریف اکتشاف و بهره برداری ، عاملین اکتشاف و بهره برداری ، ماهیت حقوقی پروانه های اکتشاف و بهره برداری ، چگونگی انتقال پروانه های بهره برداری ، گواهی نامه کشف ، اجازه برداشت و حقوق ، تعهدات و مسؤولیت مدنی بهره بردار در قبال طرفین عملیات معدنی و اشخاص ثالث مورد مطالعه قرار گرفته است . در خلال مباحث فوق به اقتضای بحث مقررات حاکم در نظامهای حقوقی مصر و انگلیس نیز بررسی شده است و در خاتمه راه حلهایی جهت اصلاح قوانین و مقررات موجود پیشنهاد شده است : رفع ابهام از مقررات قانونی راجع به موضوعاتی مانند مقررات حاکم بر چگونگی تصرف املاکی که معادن در آنها قرار گرفته اند از طریق تسری قوانین مشابه یا وضع قوانین جدید ، تصریح آثار قانونی پروانه های اکتشاف و بهره برداری و حدود اختیارات طرفین در تنظیم قراردادهای مربوطه با توجه به اینکه قراردادهای مذکور هم از حقوق عمومی و هم از حقوق خصوصی نشات می گیرد و تعیین تکلیف دقیق تر راجع به معادن بزرگ و بیان دقیق تر مقررات مربوط به مسؤولیت مدنی عاملین عملیات معدنی از جمله راه حل هایی است که جهت بهبود نظام حقوقی حاکم و اصلاح ساختار قوانین در قسمت نتیجه گیری و پیشنهادات این تحقیق مورد بررسی قرار گرفته است .

کلمات کلیدی: نظام حقوقی / بهره برداری / اکتشاف / معادن / عملیات معدنی

فهرست مطالب

صفحه	عنوان
۱	مقدمه
بخش اول: کلیات و رژیم حقوقی حاکم بر مالکیت معادن	
فصل اول: کلیات	
۸	گفتار اول: تاریخچه
۸	الف: تاریخچه بهره برداری از معادن در ایران
۱۰	ب: تاریخچه قانونگذاری در خصوص معادن
۱۰	۱- در حقوق ایران
۱۳	۲- حقوق مصر و انگلیس
۱۳	۲-۱- در حقوق مصر
۱۴	۲-۲- در حقوق انگلیس
۱۴	ج: نهادهای متولی اداره امور معادن
۱۶	گفتار دوم: تعریف معدن
۱۶	الف: تعریف معدن در لغت
۱۷	ب: تعریف معدن در فقه
۱۸	ج: تعریف معدن در علم معدن شناسی
۱۹	د: تعریف معدن در قانون

- گفتار سوم : تقسیم بندی معادن ۲۰
- الف _ انواع معادن در فقه ۲۰
- ۱- معادن ظاهری ۲۰
- ۲- معادن باطنی (پنهان) ۲۲
- ۳- مصادیق معادن باطن و ظاهر ۲۳
- ب: تقسیم بندی معادن در علم معدن شناسی ۲۳
- ج: تقسیم بندی معادن و مواد معدنی در حقوق موضوعه ۲۵
- ۱- انواع معادن و مواد معدنی در حقوق ایران ۲۵
- ۱-۱- تقسیم بندی ۲۵
- ۱-۲- تعیین تکلیف درباره موارد مورد تردید ۲۸
- ۲- انواع معادن در حقوق مصر و انگلیس ۳۰
- ۱-۲- انواع معادن و مواد معدنی در حقوق مصر ۳۰
- ۲-۲- انواع معادن در حقوق انگلیس ۳۱
- گفتار چهارم: معادن خارج از شمول قانون معادن ۳۵
- ۱- مواد معدنی پرتو زا ۳۵
- ۲- شن و ماسه و خاک رس ۳۶
- ۳- آبهای معدنی ۳۷
- ۴- معادن بزرگ ۳۷
- ۵- نفت و مشتقات نفتی ۳۹

فصل دوم: رژیم حقوقی حاکم بر مالکیت معادن

- گفتار اول: مالکیت معادن در فقه ۴۲
- الف: مالکیت معادن از نظر فقهای امامیه ۴۲
- ۱- نظر قائلین به مالکیت امام ۴۲
- ۱-۱- تعریف انفال ۴۳
- ۱-۲- انفال در قرآن کریم ۴۴
- ۱-۳- مصادیق انفال ۴۵
- ۱-۴- حکم انفال ۴۵
- ۱-۴-۱- حکم انفال در زمان حضور امام (ع) ۴۵
- ۱-۴-۲- حکم انفال در زمان غیبت امام (ع) ۴۶
- ۵-۱- معادن وانفال ۴۸
- ۶-۱- ادله قائلین به اینکه معادن از انفال است ۵۲
- ۷-۱- حق مالکیت امام بر معادن ۵۳
- ۲- نظر قائلین به اباحه عموم در معادن ۵۵
- ۳- نظر قائلین به تفصیل در اباحه عموم نسبت به معادن ۵۶
- ۴- نظریه تبعیت ۶۰
- ب: مالکیت معادن از نظر فقهای عامه ۶۴
- ۱- نظر فقهای مالکی راجع به مالکیت معادن ۶۴

- ۲- نظر فقهای شافعی و حنبلی ۶۵
- ۳- نظر فقهای حنفی ۶۶
- گفتار دوم: مالکیت معادن در حقوق موضوعه ۶۷
- الف : مالکیت معادن در حقوق موضوعه ایران ۶۷
- ۱- وضعیت مالکیت معادن در قوانین قبل از انقلاب اسلامی ۶۷
- ۲- وضعیت مالکیت معادن در قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران و قوانین پس از پیروزی انقلاب ۶۹
- ب: مالکیت معادن در حقوق مصر و انگلیس ۷۵
- ۱- مالکیت معادن در حقوق مصر ۷۵
- ۲- مالکیت معادن در حقوق انگلیس ۷۹

بخش دوم: اکتشاف و بهره برداری از معادن و حقوق و تعهدات ناشی از آن

فصل اول: اکتشاف و بهره برداری از معادن

- گفتار اول: رژیم حقوقی حاکم بر اکتشاف معادن ۸۹
- الف : تعریف اکتشاف ۸۹
- ب: شرایط قانونی اکتشاف و عاملین آن ۹۱
- ج: چگونگی اخذ پروانه اکتشاف ۹۲
- د: ماهیت حقوقی پروانه اکتشاف ۹۶
- ۱- مفهوم پروانه و امتیاز در اصطلاح حقوقی ۹۸
- ۲- تجزیه و تحلیل پروانه اکتشاف ۹۷
- هـ: گواهینامه اکتشاف ۱۰۵

- گفتار دوم: بهره برداری از معادن ۱۰۸
- الف: تعریف بهره برداری ۱۰۸
- ب: شرایط بهره برداری و عاملین آن ۱۰۹
- ۱- پیشینه قانونی ۱۰۹
- ۲- مقررات حاکم ۱۱۲
- ج- چگونگی اخذ پروانه بهره برداری ۱۱۳
- د- ماهیت حقوقی پروانه بهره برداری ۱۱۸
- هـ- انتقال پروانه بهره برداری ۱۲۵
- ۱- اصل قابلیت نقل و انتقال پروانه بهره برداری ۱۲۵
- ۲- لزوم رعایت شرط معلوم بودن مورد معامله و حدود آن در قرار داد واگذاری پروانه بهره برداری ۱۲۶
- ۳- لزوم رعایت حدود و شرایط مندرج در پروانه ۱۲۸
- ۴- تأثیر اشتباه طرفین بر اعتبار قرارداد ۱۲۹
- و: اجازه برداشت ۱۳۲
- گفتار سوم: قوائد و مقررات مشترک حاکم بر اکتشاف و بهره برداری از معادن ۱۳۵
- الف- عملیات معدنی در محدوده املاک دایر و مسیوق به احیاء ۱۳۵
- ب- رعایت ضوابط مربوط به حریم ۱۴۱
- ج- مالکیت نتیجه عملیات معدنی ۱۴۵
- د- موارد لغو پروانه های اکتشاف و بهره برداری ۱۴۶
- ۱- انجام موضوع پروانه ۱۴۷

- ۲- انقضاء مدت امتیاز ۱۴۸
- ۳- تعذر انجام موضوع ۱۵۰
- ۴- عدم انجام تعهدات ۱۵۱
- ۵- لغو یک جانبه قرارداد ۱۵۴
- هـ- مقررات جزایی ۱۵۶
- و- ممنوعیت کارمندان دولت از ذینفع و ذی سهم شدن در قراردادها و امتیازات مربوط به معادن ۱۵۸
- گفتار چهارم: اکتشاف و بهره برداری از معادن در حقوق مصر ۱۶۰

فصل دوم: حقوق و تعهدات و مسؤولیت بهره بردار

- گفتار اول: حقوق و تعهدات بهره بردار نسبت به طرفین عملیات معدنی ۱۶۷
- الف: تعهدات و وظایف بهره بردار ۱۶۷
- ۱- نسبت به دولت ۱۶۷
- ۱- رعایت شرایط قانونی و شرایط مندرج در پروانه، ارائه گزارش سالانه و عدم توقف فعالیت ۱۶۸
- ۲- ۱- پرداخت حقوق دولتی ۱۶۸
- ۳- ۱- اقدام به موقع جهت تمدید پروانه بهره برداری و ارائه طرح مربوطه ۱۷۰
- ۴- ۱- تسهیل نظارت دولت بر عملیات بهره برداری ۱۷۱
- ۵- ۱- استفاده از مسؤول فنی و مسؤول ایمنی و حفاظت معدن ۱۷۲
- ۶- ۱- دادن اطلاع در صورت کشف مواد جدید ۱۷۳
- ۷- ۱- رعایت میزان مصوب سالانه استخراج معدن ۱۷۳
- ۸- ۱- عدم تفکیک و تجزیه معدن و عدم واگذاری بخشی از آن به دیگری ۱۷۳

- ۱- ۹ - حفاظت از معدن و اموال مورد استفاده ۱۷۳
- ۱- ۱۰ - پرداخت هزینه های بازسازی منابع ملی و طبیعی ۱۷۴
- ۲ - نسبت به مالک زمین و بهره بردار جدید ۱۷۴
- ۱-۲ - تعهدات بهره بردار در مقابل مالک زمین ۱۷۴
- ۲-۲ - وظایف بهره بردار نسبت به بهره بردار جدید ۱۷۷
- ۳ - وظایف بهره بردار نسبت به کاشف ۱۷۷
- ب - حقوق بهره بردار ۱۷۹
- ۱ - حق انتفاع از معدن (استخراج و فروش مواد معدنی) ۱۷۹
- ۲ - تکلیف دولت به تسهیل سرمایه گذاری در بخش معدن و تامین منافع بهره برداران معدنی ۱۸۱
- ۳ - حق درخواست اصلاح طرح بهره برداری ۱۸۱
- ۴ - معافیت واردات تجهیزات و ماشین آلات استخراج معدن از سود بازرگانی ۱۸۲
- ۵ - حق برخورداری از امکانات زیر بنایی ۱۸۲
- ۶ - تضمین ذخیره قطعی معدن توسط وزارت صنایع و معادن و حق توثیق آن توسط بهره بردار ۱۸۳
- ۷ - حق تملک منافع و اعیان ملک خصوصی که معدن در آن قرار گرفته است ۱۹۰
- گفتار دوم: مسؤولیت مدنی بهره بردار ۱۹۲
- الف - در قبال خسارت وارده به معدن ۱۹۳
- ب - در قبال خسارت وارده به محیط زیست ۱۹۵
- ج - در قبال اشخاص ثالث ۲۰۰
- ۱ - خسارات وارده به زمین و عرصه ۲۰۰

۲۰۳	خسارات وارده به کارکنان و اشخاص ثالث
۲۰۴	۱ - ۲ - خسارات وارده به اشخاص ثالث
۲۰۴	۱ - ۱ - ۲ - از ناحیه کارگران و کارکنان
۲۰۶	۲ - ۱ - ۲ - خساراتی که در اثر تخریب محیط زیست به اشخاص ثالث وارد می شود
۲۰۷	۲ - ۲ - در قبال خسارات وارده به کارگران و کارکنان
۲۱۱	نتیجه گیری و پیشنهادات
۲۱۶	فهرست منابع

مقدمه

جمهوری اسلامی ایران با ده ها میلیارد تن ذخایر شناخته شده و تنوع فراوان مواد معدنی یکی از غنی ترین کشورهای جهان از این نظر است و بهره برداری از این ذخایر سرمایه های عظیم می تواند به عنوان اهرم موثری در جهت پیشبرد اهداف نظام مقدس جمهوری اسلامی و تحقق اهداف پیش بینی شده در قانون اساسی عمل نماید .

بدون شک برخورداری از قوانین و مقررات جامع و کارآمد همانند استفاده از شیوه های نوین علمی و فن آوری پیش رفته اکتشاف و بهره برداری از معادن می تواند نقش موثری در افزایش بهره وری از معادن و استفاده بهینه از آنها داشته باشد . چه اینکه با وجود امکانات فنی پیشرفته اگر قوانین کار آمد ، قابل اجرا و دقیقی در خصوص موضوع وجود نداشته باشد در عمل بهره برداری از معادن یا مقرون به صرفه نیست و یا در پیچ و خم مکاتبات اداری و ضوابط دست و پاگیر غیر ضروری عملیات معدنی متوقف شده یا به سختی پیش خواهد رفت به طوری که هیچ گاه هدف قانون گذار و دولت را تأمین نخواهد کرد .

قوانین و مقررات مصوب در خصوص معادن علاوه بر جامع بودن و پیش بینی فروض مختلفی که در حین عملیات معدنی ممکن است پیش آید و علاوه بر اینکه از حیث و میل معادن و بهره برداری ناروا از آنها جلوگیری می کند ، باید چنان تنظیم شده باشد که امر اکتشاف و بهره برداری از معادن به سهولت صورت پذیرد و اشخاصی که در نظر دارند سرمایه خود را در عملیات معدنی به کار گیرند، چنان در مقررات دست و پاگیر محدود کننده و تشریفات زاید اسیر نشوند که از عملیات خود دلسرد شده و سرمایه خود را از این امر خارج

نمایند چه اینکه بخش معادن از بخش های مهم تولیدی بوده ، سرمایه گذاری در آن می تواند در دراز مدت تأمین کننده منافع جامعه نیز باشد .

قوانین و مقررات موجود مربوط به معادن ، نظام حقوقی حاکم بر اکتشاف و بهره برداری از آنها را تعیین می نماید و بحث درباره این قوانین و تجزیه و تحلیل آنها باعث فهم بهتر آنها و آشکار شدن محاسن و معایب و ایرادات احتمالی آنها خواهد شد . قوانین و مقررات حاکم بر اکتشاف و بهره برداری از معادن در طول زمان تغییراتی یافته و در نتیجه نظام حقوقی حاکم نیز متغیر بوده است و در نهایت در حال حاضر قانون معادن مصوب ۱۳۷۷/۲/۲۷ و آیین نامه ها و دستور العمل های اجرایی آن ، مهم ترین منبع نظام حقوقی حاکم بر معادن در کشور است که بررسی و تحلیل آن و ارائه راهکارها و پیشنهادهایی جهت اصلاح آن و ارائه تفسیرهایی از آن که کار آمدتر و مفیدتر باشد جای بسی تحقیق و بررسی دارد و مادر این رساله مختصر به مرور این قوانین و مقررات می پردازیم و نکات ضعف و قوت آنها را بر می شمیریم ؛ با مقایسه قوانین فعلی با قوانینی که به مرور زمان در خصوص معادن وضع شده ، چنانچه در قوانین قبلی نکات قوتی موجود باشد که اعمال آنها می تواند در عمل راهگشا و تسهیل کننده امور مربوط به عملیات معدنی باشد، نکات فوق را ذکر می کنیم و مقایسه ای نیز راجع به مقررات حاکم بر معادن در حقوق ایران با حقوق مصر و انگلیس به عمل می آوریم .

از آنجا که حقوق ما ملهم از مقررات شرع مقدس و فقه می باشد ، به مقتضای بحث به مرور قواعد و مقررات مربوطه در فقه نیز خواهیم پرداخت و نظرات فقهای عظام شیعه را بررسی نموده، استدلالها و مستندات نظرات ایشان را ذکر کرده و مختصری از نظرات فقهای عامه را نیز بیان می نماییم.

این تحقیق در دو بخش تنظیم شده است و هر بخش شامل دو فصل می باشد: در بخش اول کلیات و رژیم حقوقی حاکم بر مالکیت معادن را بررسی می نماییم البته هر چند عنوان

تحقیق مطالعه تطبیقی نظام حقوقی حاکم بر معادن و بهره برداری از آنها در حقوق ایران ، مصر و انگلیس می باشد، اما جهت بررسی نظام مزبور ابتدا کلیاتی از موضوع شامل تاریخچه بهره برداری از معادن وقانونگذاری در خصوص آن ، نهادهای متولی امور معادن ،تعریف معدن در لغت ، فقه، علوم معدن شناسی و قانون وانواع معادن در فقه ، قانون و علم معدن شناسی را مرور نموده و رژیم حقوقی حاکم بر مالکیت معادن در فقه را از نظر فقهای عظام امامیه و فقهای عامه بررسی می نماییم و سپس به بحث مالکیت معادن در حقوق موضوعه ایران ،مصر و انگلیس می پردازیم.

پس از بیان کلیات مزبور در بخش دوم به بحث اصلی که بحث بهره برداری از معادن است پرداخته ، از آنجا که اکتشاف معادن مقدمه بهره برداری از معادن است بدو مقررات مربوط به اکتشاف معادن را مرور می نماییم و سپس به بحث بهره برداری از معادن پرداخته ضمن تعریف بهره برداری و بر شمردن عاملین بهره برداری به چگونگی اخذ پروانه بهره برداری پرداخته ، ماهیت حقوقی پروانه بهره برداری را مرور می نماییم .در ادامه در خصوص انتقال پروانه بهره برداری سخن گفته در بحث بعد مقررات مشترکی که هم درحین عملیات اکتشاف و هم در حین عملیات بهره برداری اعمال میگردد را بررسی می نماییم و پس از آن به حقوق، تعهدات و مسئولیت مدنی بهره بردار در مقابل طرفین عملیات معدنی (دولت ، مالک زمین وکاشف) و اشخاص ثالث می پردازیم.

از آنجا که به مباحث حقوقی مربوط به معادن در کتب و متون حقوقی کمتر پرداخته شده است تکیه و مبنای بحث ما دراین تحقیق قوانین و مقررات موجود و لازم الاجرا درخصوص معادن است که با اتکا به قوانین مزبور ، تفسیرهای قابل ارائه از متون قانونی را بررسی نموده ، مشکلات عملی در حین اجرای قانون را ذکر کرده و در نهایت در قسمت نتیجه گیری و پیشنهادات ، راهکارهایی را برای اصلاح یا بهبود قوانین موجود پیشنهاد می نماییم.

به یقین این تحقیق تنها گام کوچکی در جهت بررسی نظام حقوقی حاکم بر بهره برداری معادن در ایران می باشد . امید است که تفسیرهای ارائه شده و بحث های مطرح شده که بعضاً شرح و بسط مفصل آنها خود می تواند موضوع تحقیق مستقلی قرار گیرد مقدمه ای باشد بر تحقیقات کامل تر و جامع تری که در خصوص معادن صورت خواهد گرفت .

بخش اول:

کلیات و رژیم حقوقی

حاکم بر مالکیت معادن

تقسیم مطالب

در این بخش در نظر داریم کلیات و مباحث مقدماتی مربوط به بحث معادن را در فصل اول و رژیم حقوقی حاکم بر مالکیت معادن را در فصل دوم بررسی نماییم. در گفتار اول از فصل اول، ابتدا تاریخچه بهره برداری از معادن را به صورت مختصر ذکر می‌نماییم. سپس تاریخچه قانونگذاری در خصوص معادن را مرور می‌کنیم و در نهایت به بررسی نهادهای دولتی متولی امور معادن می‌پردازیم. در گفتار دوم از فصل اول، تعاریف ارائه شده از معدن در لغت، اصطلاح فقها، علم معدن شناسی و قانون را بررسی می‌نماییم و در گفتار سوم از فصل اول، به بررسی تقسیم بندی معادن و مواد معدنی در فقه، علم معدن شناسی و قانون می‌پردازیم.

در فصل دوم ابتدا، مالکیت معادن در فقه را در گفتار اول بررسی نموده و نظرات فقها را در این خصوص مرور می‌نماییم و در گفتار دوم از فصل دوم به مالکیت معادن در حقوق موضوعه می‌پردازیم.

فصل اول:

کلیات